

Concepción Aleixandre Ballester: una nova forma d'entendre la medicina

Àngels Royo Peiró

Oncologia Mèdica. Hospital Lluís Alcanyís de Xàtiva. València.

Introducció

Fins fa uns mesos no coneixia la figura de Concepción Aleixandre Ballester (Figura 1). Des que he llegit sobre ella m'he adonat que la carrera d'aquesta metgessa valenciana és un clar exemple de la funció social de la medicina. La seua tasca va estar basada en tres pilars: medicina, feminisme i pedagogia. Tres àrees on les dones del seu temps, i gairebé de tots els temps, no ho han tingut gens fàcil. Com veurem en aquest article, Aleixandre va unir la seua formació científica i pedagògica per exercir una medicina per a tots, i en especial per a les dones, amb un important vessant divulgatiu, on la principal estratègia era la higiene i la prevenció.

Família i formació

Concepción Aleixandre Ballester va nàixer el 21 de febrer de 1862 en el si d'una família benestant de la ciutat de València, filla de Vicente Aleixandre Pastor i Concepción Ballester Luna. El matrimoni va tenir quatre fills. La major, Vicenta, es va casar amb Vicente Peset Cervera i varen ser els pares de Tomás i Joan Baptista Peset Aleixandre, que va ser rector de la Universitat de València entre 1932 i 1934, entre altres càrrecs, i que fou posteriorment afusellat el mes de maig de 1941. El germà menor de Concepción, Cirilo, es va casar amb Elvira Merlo, el fill dels quals seria Vicente Aleixandre, poeta i Premi Nobel de Literatura l'any 1977.

Concepción va obtenir el títol de batxillerat a l'Institut Lluís Vives de València l'any 1883. El mes de setembre d'eixe any va superar l'examen del grau de mestra

FIGURA 1. **Concepción Aleixandre, fotografiada per Manuel Alviach l'any 1904 (Font: Wikimedia Commons)**

d'ensenyament elemental a l'Escola Normal Femenina, al mateix temps que accedia al curs preparatori per a fer la carrera de Medicina a la Universitat de València. El diari *La Unión Democrática* del dia 21 d'octubre de 1883 es feia ressò del fet que “Dos señoritas asisten este año a la escuela de Medicina de Valencia”, en referència a ella i a Manuela Solís. Ambdues foren les primeres llicenciades en Medicina per aquesta universitat i, a més de compartir il·lusions i aules, es retrobarien en diferents moments de la seua carrera.

Hem de tenir en compte la importància del fet que dues dones joves arribaren a cursar estudis universitaris en un context en què es calcula que només el 10% de les dones sabien llegir i escriure. En un estat que no va reconèixer el dret de les dones a tenir un títol universitari fins l'any 1888, les fites acadèmiques i professionals d'aquestes “senyorettes” eren notícia a diaris com *La crònica*, *El Liberal* o *El Magisterio Español*.

A les diferents entrevistes que es conserven d'aquella època, Concepción assenyalava la bona relació amb els seus

companys de classe. Després de completar els sis anys de formació amb professors il·lustres com Francisco Moliner, Santiago Ramón y Cajal o Manuel Candela, va acabar la carrera de Medicina el juliol de 1889.

Tasca assistencial

Tot i estar interessada en la tocoginecologia, va rebutjar treballar amb el Dr. Candela al seu Instituto Ginecológico de València i es va traslladar a Madrid amb el seu germà Agustín, amb la intenció d'obtenir el títol de doctorat a la Universidad Central, actual Universidad Complutense. Tot i aquest primer objectiu, sembla que va preferir que la seua carrera tingués un altre propòsit i, finalment, Concepción no va arribar a assolir el grau de doctora.

Des que va arribar a Madrid va compaginar la seua tasca a la Casa Provincial de Maternidad i a la Inclusa de la Beneficencia Provincial amb una consulta pròpia accessible per a tota la població que ho necessités. El mes de gener de 1891 es va convertir en la primera metgessa titular de l'Hospital la Princesa de Madrid, on va continuar exercint com a ginecòloga durant tota la seua carrera.

Aleixandre també va ser la primera dona admesa com a membre de la Sociedad Española de Ginecología l'any 1892, admissió que va estar envoltada d'una gran polèmica després que un any abans se li negara l'accés a ella i a la lleidatana Martina Castells. Posteriorment, va estar molt implicada en la tasca d'aquesta societat i, fins i tot, va pronunciar el discurs d'obertura del curs 1904 titulat "El ginecólogo ante la sociedad".

Divulgadora i activista feminista

Seria impossible citar ací totes les reunions on va participar i la llista completa dels seus nombrosos articles. En totes les comunicacions orals i escrites, Concepción pretenia mostrar la necessitat d'entendre la medicina, l'educació i la higiene com les bases d'una vida sana i plena en tots els aspectes. Però ella va introduir la novetat de dirigir la gran majoria d'aquests escrits a les dones i a aspectes específics de la salut femenina.

Va fer discursos com "Fenómenos y enfermedades propias de la mujer" al Primer Congreso Médico Valenciano l'any 1891, "El formol en tocoginecología" al congrés de 1910 de la Sociedad para el Progreso de las Ciencias o "El Reumatismo y las ginecopatías" al Congreso Nacional de Obstetricia, Ginecología y Pediatría de 1911.

Va ser responsable de la secció "De la mujer para la mujer" de la revista quinzenal *La Medicina Social Española* junt amb l'oftalmòloga Elisa Soriano, fundadora de la Asociación Nacional de Mujeres Españolas (ANME). Aquesta associació, sufragista i en defensa dels drets de les dones, es va fundar l'any 1918 i va ser molt activa fins que es va dissoldre en 1938. En aquesta revista trobem molts dels seus articles com "Educación higiénica de la niña

como madre futura", "La mujer en medicina" o "La lactancia y la tuberculosis".

També va ser una membre molt activa del Comité Femenino de Higiene Popular i del Consejo Nacional de Mujeres. En aquestes associacions, Concepción va participar en xerrades i en la difusió de pamflets a les dones obres i de barris més desfavorits sobre higiene femenina, cures dels nadons i de les mares durant la lactància o consells sobre nutrició i educació física en els infants.

Paral·lelament, va ser una gran detractora de la cotilla en les dones, al·legant els seus efectes perjudicials sobre la fisiologia femenina i demanant millores en la seua fabricació o que es deixés d'utilitzar de forma sistemàtica. Per altra banda, com a abolicionista convençuda, fou elegida, amb César Juarros, presidenta del Congreso Español de Abolicionismo de 1927 on es debatia la necessitat de suprimir la prostitució i incloure-la com a delictes contra la salut pública en el Codi Penal.

Com a membre influent de la societat de la seua època, en juny de 1914 va recolzar, junt a altres personatges com Benito Pérez Galdós, la tercera candidatura d'Emilia Pardo Bazán per entrar en la Real Academia Española (RAE). Cal recordar que l'escriptora gallega no ho va aconseguir i la primera acadèmica que va poder seure a la RAE va ser la poetessa Carmen Conde l'any 1978.

Podem emmarcar el seu feminisme dins els corrents més conservadors que deriven de les primeres sufragistes. I com altres feministes de l'època, Concepción no es considerava com a tal, tractava la seua tasca per la igualtat de les dones com una evolució natural de la societat. A una entrevista, publicada el mes de setembre de 1928, a la revista gràfica *La esfera*, Julio Romano li pregunta "¿Qué opina sobre el actual movimiento feminista en España?". Ella contesta: "Yo a eso no le llamo «feminismo». El avance de la mujer en la vida moderna se llama progreso, civilización y cultura. Yo veo con gran simpatía y cariño cómo la mujer, sin perder su feminidad, va conquistando los derechos que le pertenecen".

Metgessa polifacètica

Com ja hem vist, Concepción Aleixandre va ser una dona compromesa dins i fora de la seua professió, perquè en el fons no es pot separar una cosa de l'altra. També es va preocupar per les novetats tecnològiques i va ser inventora. L'any 1910 va registrar la patent d'un nou tipus de pessari per a tractar els prolapses vaginals. La peculiaritat de l'instrument que va dissenyar estava en el fet que era completament de metall i, per tant, més fàcil de netejar, i que comptava amb unes molles per a millorar la introducció i l'adaptabilitat al canal vaginal. La patent va caducar en 1912 i no va ser renovada, però segurament va continuar usant-los en la seua pràctica habitual.

També hem de perdonar-li alguna excentricitat i és que, en aquell moment, no era estrany que el nom de figures rellevants de la medicina s'utilitzaren com a reclam publicitari de tota mena d'aparells i remeis. Aleixandre va estar vinculada a la publicitat d'un popular aparell de massatges anomenat *Vedee*, patentat per John Edwin Garratt i que servia com a "tonificant general". També va publicitar *Sanatogen*, un "tònic cerebral" a base de fòsfor i albúmina, de Bauer Chemical Company, que es feia servir per a revitalitzar persones anèmiques o convalescents.

Els darrers anys

Tenim molt poca informació sobre ella a partir de l'any 1932. Sembla que als 70 anys comença a desaparèixer de la vida pública i es desconeix fins quan va exercir. Se suposa que els anys de la Guerra Civil espanyola i el període de postguerra foren anys durs per a Concepció i tota la família. Recordem l'afusellament del seu nebot, el rector Paset, l'any 1941.

En l'entrevista a *La esfera* ja esmentada li feien aquesta pregunta "¿Y está usted satisfecha?". "Sí, señor. He trabajado mucho, mucho; pero estoy contenta. Para mí, mis enfermos son como algo que me pertenece. He cumplido con mi deber, y he sentido satisfacciones que han compensado mis pasadas fatigas."

Mai es va casar ni va tenir fills; es desconeix pràcticament tot al voltant de la seua vida privada i la relació amb la seua família. Va morir l'any 1952, tal volta a València, però tampoc es conserva l'esquela ni es té constància de les circumstàncies.

Concepció Aleixandre Ballester és un exemple dels metges i metgesses que exerceixen la seua professió de forma discreta però que deixen una gran empremta en allò que fan. Va ser una gran professional que en un context difícil va treballar per inculcar allò de "és millor prevenir

que curar" des del rigor científic i la professionalitat. Va fer tot el possible per millorar les condicions de vida dels més desfavorits, sempre posant de manifest les necessitats i la vàlua de les dones com a subjectes de dret i amb molt a dir i fer.

Des de 2018, l'Ajuntament de Picanya, a la província de València, convoca els Premis Concepció Aleixandre en reconeixement de la contribució de les dones valencianes en qualsevol àmbit científic. Té carrers dedicats a les ciutats de València i Granada i, recentment, una plaça a Barcelona.

El seu llegat va molt més enllà dels seus escrits i d'aquells pacients que va tractar. És tasca nostra recordar-la i reconèixer la importància d'aquella metgessa que va treballar per millorar les condicions de salut de la societat de principis del segle XX i, especialment, de les dones.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Aguilera Sastre J. Para una historia de las asociaciones femeninas en España. La Asociación Nacional de Mujeres Españolas y la Unión de las Mujeres de España: similitudes y discordancias (1918-1921). *Feminismo/s*. 2021 Gener;37:131-60.
2. Agulló Díaz C. Concepció Aleixandre Ballester. A: Diccionari Biogràfic de Dones. Xarxa Lluís Vives d'Universitats [en línia] <https://dbd.vives.org/>. Accés el 9 de maig de 2023.
3. Báguena Cervellera MJ. Concepció Aleixandre Ballester. A: Real Academia de la Historia [en línia] <http://dbe.rah.es>. Accés el 9 de maig de 2023.
4. Febrer Fresquet JL. Concepció Aleixandre y su compromiso con la medicina y los derechos de las mujeres. València: Fundación del Ilustre Colegio de Médicos de Valencia; 2020.
5. Grupo de trabajo de historia de la pediatría y documentación pediátrica de la Asociación Española de Pediatría. Las mujeres pediatras en España. *Cuadernos de Historia de la Pediatría Española*. 2021;22.
6. Santesmases MJ, Cabré i Pairet M, Ortiz Gómez T. Feminismos biográficos: aportaciones desde la historia de la ciencia. *Arenal*. 2017 juliol-desembre;24(2):379-404.